

## ДІАГНОСТИЧНІ ТА ПРОГНОСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ МЕТОДІВ ПСИХОДІАГНОСТИКИ ОБДАРОВАНОСТІ

Д.К.Корольов

*Автор аналізує діагностичні та прогностичні можливості методів психодіагностики обдарованості. Зокрема, в статті розглядаються переваги та обмеження тестів здібностей, рейтингових шкал, якісних методів, динамічного оцінювання, комп'ютерної психодіагностики. Обговорюються також труднощі прогнозування розвитку обдарованості.*

**Ключові слова:** обдарованість, психологічна діагностика, методи.

**Постановка проблеми.** Ефективну ідентифікацію обдарованості слід розглядати як умову розвитку та максимально повного використання потенціалу обдарованих. Попри сторічну історію, психодіагностика обдарованості не змогла повною мірою досягти поставлених перед нею цілей - розробити технологію виявлення осіб, які мають потенціал до особливих досягнень, та ефективно прогнозувати розвиток зазначеного потенціалу.

Отже, психодіагностика обдарованості знаходиться у постійному пошуку нових підходів та технологій, що дозволили б краще вирішити проблеми дослідження такого складного, комплексного та суперечливого феномена, як обдарованість. На сьогодні провідними методами виявлення обдарованих є тестування здібностей [11, с. 947-970] та експертна оцінка проявів обдарованості за спеціально розробленими переліками [6; 8, с. 879]. Проте незадоволеність діагностичними та прогностичними можливостями зазначених методів робить все більш популярними так звані якісні методи психодіагностики [6], метод динамічного оцінювання [5], комп'ютерну психодіагностику [1].

**Мета роботи** - визначити діагностичні та прогностичні можливості методів психодіагностики обдарованості.

**Результати теоретичного аналізу проблеми.** Ідентифікація обдарованості є ключовим моментом роботи з обдарованими. Зокрема, серед дванадцяти пунктів ідентифікація обдарованості була визначена 29 експертами як перший за важливістю пункт у роботі з обдарованими. Далі за важливістю розмістились відбір та підготовка викладачів та розробка навчальної програми [3].

Нині, попри тривалу критику, в науці продовжує існувати традиційний підхід до визначення обдарованості за допомогою тестів здібностей. Так, Л. Сільверман наполягає, що з метою психодіагностики обдарованості слід використовувати тести або їхні частини, найбільше навантажені фактором загального інтелекту - г. Зокрема, йдеться про Прогресивні матриці Равена, Тест інтелекту Векслера [11, с. 947-970].

Аналогічної позиції щодо психодіагностики обдарованості дотримується Н. Робінсон, підкреслюючи, що коефіцієнт інтелекту є найбільш стабільним протягом життя, прогностичним та добре вимірюваним показником обдарованості [10].

Н. Робінсон називає такі проблеми ідентифікації обдарованості за допомогою тестів інтелекту:

1. Тест не дозволяє визначити, яка частина популяції має розглядатись як обдарована. На відміну від розумової відсталості, щодо обдарованості менше згоди між фахівцями, проте тести, засновані на нормальному розподілі, дають підставу для дискусії.

2. Результати ідентифікації обдарованості залежать від трактування інтелекту авторами тесту. Навіть якщо автори використовують теорії інтелекту, які можна порівняти, немає впевненості, що тест добре працює на високих рівнях розвитку здібностей.

3. Діти, особливо в ранньому віці, не завжди демонструють вищий рівень своїх здібностей до розмірковування. Прояв їх здібностей може обмежуватись дуже багатьма причинами — голодом, поганим самопочуттям, відсутністю досвіду тестування, несерйозним ставленням до тестування. Проте ці фактори можуть бути враховані при індивідуальному тестуванні.

4. Тест не виявить здібності, що не враховані його розробниками. Проте це відбувається, якщо тест використовувати не за призначенням.

5. Результатам єдиного тестування надається занадто велике значення. Однак це є неправомірним використанням тесту. Результати тесту завжди мають розглядатись в контексті історії навчальних досягнень та будь-якої іншої інформації, що свідчить про обдарованість досліджуваного. Коли спостерігається невідповідність між цими джерелами інформації, необхідне поглиблене психологічне обстеження.

6. Використання тестів для відбору до навчальних програм для обдарованих рідко дає пропорційну представленість расових та етнічних груп, наявних у даній місцевості. Проте ця проблема є більшою мірою соціоекономічною. Фактом є те, що діти, які зростають у несприятливих соціально-економічних умовах, отримують суттєво нижчі показники за тестами інтелекту. Батьки, які знаходяться у несприятливих життєвих обставинах, малозабезпечені, малоосвічені, особистісно нерозвинені, безробітні, маргінальні, батьки, які не спілкуються з дітьми, не допомагають їхньому інтелектуальному розвитку, не цінують освіту, рідко виховують обдарованих дітей. Однак деякі родини, які живуть у бідності або на межі бідності, в силу власних особистісних ресурсів, позитивного стилю сімейного виховання, залучення до навчання здатні виростити обдаровану дитину. До таких дітей несправедливими є не тести, а життя [10, с. 289-290].

Шкали оцінки проявів обдарованості доповнюють та розширюють інформацію, отриману від тестів інтелекту [6, с. 177]. У західних дослідженнях шкали оцінки проявів обдарованості є інструментами визначення обдарованості учнів, що найбільш широко використовуються після тестів інтелекту [6, с. 183]. Оцінка викладачем є частиною систем ідентифікації кандидатів у багатьох навчальних програмах для обдарованих [8, с. 879].

Проте С.Пфайффер та С.Блей вказують, що узагальненій оцінці обдарованості часто не вистачає наукової суворості. Формулювання інструкції та наведені конкретні приклади можуть мати дуже суттєвий вплив на те, хто з оцінюваних буде названий обдарованим [6, с. 180].

У дослідженні С.Пфайффера та С.Блея учнів 3-8 класів просили оцінити обдарованість своїх однокласників та порівнювали оцінки учнів з оцінками викладачів. Виявилось, що оцінки, надані учнями з інтелектом, вищим за середній, ближчі до оцінок викладачів, ніж оцінки, отримані від учнів з інтелектом, нижчим за середній. Доведено, що популярність серед однокласників є змінною, що впливає на результати рейтингу обдарованості. Крім того, учні були більш точними у визначенні лідерських здібностей однокласників порівняно з інтелектуальними, академічними, креативними та художніми здібностями [6, с. 180].

Оцінка викладача здатна допомогти ідентифікувати обдарованих, які не показують високих результатів, за стандартизованими тестами інтелекту. Дослідженнями останніх кількох десятиріч встановлено, що викладачі здатні ідентифікувати серед своїх учнів обдарованих, якщо їм запропоновані конкретні чіткі критерії. Використання докладних оцінних переліків та шкал суттєво допомагає усунути суб'єктивність оцінювання [8, с. 879].

Валідність та надійність результатів оцінювання покращується також у разі проходження викладачем курсу підготовки до навчання обдарованих [8, с. 879]. Це не дивно, якщо врахувати наявне різноманіття підходів та тлумачень обдарованості не лише на побутовому рівні, але й у науці [2, с. 477].

Отже, викладачі створюють, часто не усвідомлюючи того, власну концепцію обдарованості [7]. Ще Е.Торренс встановив, що описи вчителями ідеальних учнів рідко включають характеристики, що традиційно асоціюються з креативністю (незалежність у судженнях, сміливість). Навпаки, вчителі цінують уважність, слухняність, популярність серед однолітків, готовність приймати позицію керівників. Загалом вчителі не цінують характеристики, пов'язані з креативністю, отже, схильні не симпатизувати учням, які ними володіють [4]. Так, у дослідженні В. Девсона встановлено, що особистісні властивості учнів, які найбільш цінуються вчителями, зворотно корелюють з ідеальною моделлю креативної особистості. Навпаки, особистісні властивості неприйнятних для вчителів учнів прямо корелюють з ідеальною моделлю креативної особистості [4].

З іншого боку, вчителі повідомляють, що їм подобається працювати з обдарованими учнями. Проте В.Девсон встановив, що бачення вчителями креативності кардинально відрізняється від наукового. На першому місці в описі вчителями креативного учня перебувають такі якості, як відвертість, відповідальність. Навпаки, імпульсивність, нонконформізм та створення власних правил було віднесено до найменш типових характеристик креативності. Якщо проаналізувати дані, враховуючи таке бачення креативності, зворотна кореляція позитивного ставлення вчителів та креативності учнів зникає, навіть з'являється статистично незначуща пряма кореляція. Тобто вчителям подобаються креативні учні, але їхнє розуміння креативності дуже обмежене [4].

Першою методикою з відомими психометричними характеристиками, спрямованою на оцінку проявів обдарованості, стала опублікована у 1976

році Шкала оцінювання поведінкових характеристик кращих учнів (Scale for Rating Behavioral Characteristics of Superior Students — SRBCSS). Методика розроблена Дж.Рензуллі, Л.Смітом, А.Уайтом, С.Каллаганом, Р.Гартманом, К.Весбергом [9, с.880].

Тепер у зарубіжних дослідженнях найбільш широко застосовуються п'ять шкал оцінки проявів обдарованості учнів. Крім зазначеної методики це: Шкала оцінки обдарованих (С.Мак-Корні, П.Андерсон), Рейтингова шкала обдарованості (С.Пфайффер, Т.Яросевич), Шкала оцінки обдарованих та талановитих (Дж. Гіліам, Б.Карпентер, Дж.Хрістенсен), Шкала ідентифікації обдарованих студентів (Г.Райзер, К.Мак-Конелл) [6, с. 183].

Щодо шкали оцінювання поведінкових характеристик кращих учнів встановлено, що кожний її показник здатний на рівні статистичної значущості 0,01 дискримінувати групу обдарованих учнів від учнів, які визначені як середні. Кореляція шкал мотивації та навчання з результатами стандартизованих тестів інтелекту та досягнень перебуває в межах 0,36-0,61. Шкала креативності корелює з вербальними субтестами Тесту Торренса у межах 0,37-0,48, проте зв'язки з невербальними субтестами зазначеної методики є статистично незначущими. Показники шкали лідерства корелювали з результатами соціометрії за критерієм лідерства на рівні 0,75-0,84 [2, с. 478].

Незадоволення діагностичними можливостями традиційних методів ідентифікації обдарованості - стандартизованими тестами здібностей та рейтинговими шкалами - спричинило розвиток альтернативних підходів: якісних методів та динамічного оцінювання. До якісних методів слід віднести метод пробної діяльності в його нестандартизованій формі, так зване «автентичне оцінювання», та метод портфоліо. Пробна діяльність передбачає виконання досліджуваним деяких завдань реальної діяльності. Наприклад, студента просять написати коротку історію або комп'ютерну програму, спланувати експеримент, написати мелодію, розробити гіпотетичну військову або політичну тактику, запропонувати стратегію збільшення капіталу.

Автентичне оцінювання звертається до того, що досліджуваний робить у реальному світі. Прикладом може бути прохання до студента розробити план підготовки дипломної роботи.

Метод портфоліо передбачає збирання різноманітної інформації щодо досліджуваного. Наприклад, для студента це можуть бути роботи, що відображають академічні результати та досягнення. Однак портфоліо не завжди необхідне автентичне. Для аналізу цих матеріалів слід розробити систему категорій, що має включати: використання мови, рівень складності, стратегії вирішення проблеми, глибина інформації, креативність, прагнення до комплексності або новизни, здібності до аналізу, інтерпретації та синтезу [6, с. 182].

Метод динамічного оцінювання набув популярності у зарубіжній психології протягом останніх двох десятиріч. Метод є спробою стандартизувати запропонований Л.С.Виготським підхід до дослідження потенціалу розвитку дитини через вивчення зони її ближнього розвитку. Динамічне оцінювання

має формат «тест - навчання - тест» та спрямоване на більшою чи меншою мірою формалізовану оцінку здатності отримати користь від навчання. У дослідженнях західних науковців метод був використаний спочатку в роботі з учнями початкової школи; з тими, які походять з іншої культури; з учнями, які мають труднощі у навчанні або є педагогічно занедбаніми. Лише останнім часом динамічне оцінювання запроваджене в дослідження та психодіагностику обдарованих [5, с. 283].

Л. Каневські вказує, що традиційні «статичні» тести інтелекту недооцінюють інтелектуальний потенціал осіб, що відрізняються за культурними, мовними, соціоекономічними ознаками. Тестові показники таких осіб виявляються заниженими скоріше через нестачу знань, ніж здібностей, оскільки вони не мають рівних можливостей для засвоєння інформації, що походить з домінантної культури та представлена у тестових завданнях. Психодіагностика обдарованості також спрямована не лише на констатацію здібностей, що вже проявились, але і на виявлення потенціалу, що міг би проявитись. Враховуючи, що кращим методом прогнозування будь-якого критерію є «пробна діяльність», важливо оцінити процес навчання, через який відбувається розвиток обдарованості [5, с. 283].

Слід звернути увагу на обмеження методу динамічного оцінювання. По-перше, метод динамічного оцінювання не може бути єдиною складовою процедури ідентифікації обдарованості. Він є лише виміром багатомірної психодіагностичної системи. По-друге, слід враховувати, що індивідуальне застосування динамічного оцінювання вимагає великих витрат ресурсів на підготовку психодіагностів та часу на проведення та інтерпретацію результатів. По-третє, зараз доступний обмежений обсяг завдань та матеріалів, більшість з яких відносно прості, отже, є неефективними у роботі з обдарованими. На думку Л.Каневські, розробка надійних, валідних, стандартизованих наборів завдань, підказок та процедур оцінювання та інтерпретації результатів є грандіозним завданням [5, с. 292].

Ймовірно, єдиною можливістю стандартизувати динамічне оцінювання, забезпечити його відповідність психометричним вимогам, зберегти переваги та одночасно втриматись у межах прийнятної вартості є комп'ютерне тестування. Адже без комп'ютера дуже складно, з одного боку, уніфікувати навчальний вплив, зробити його чітко дозованим, з іншого боку, забезпечити достатній рівень та багатоваріантність навчання. Крім того, комп'ютер надає можливість поєднати гнучкість процедури оцінювання з його груповим проведенням.

Але навіть поза динамічним оцінюванням комп'ютер є дуже корисним засобом у психодіагностиці обдарованості. Так, А.Зеніські та С.Сіреці зазначають, що розвиток інформаційних технологій різко змінив практику тестування. Багато тестів проводиться за допомогою комп'ютерів, велика кількість психометричних програм використовується з метою полегшення розробки та аналізу тестів. Це дозволяє конструювати тести та інтерпретувати результати, виходячи з різних перспектив та традицій. Проте потенціал

інформаційних технологій у даній сфері ще не вичерпано [14, с. 337-338].

Користувачі все більше проявляють зацікавленість в оцінці конструктивів, що важко дослідити за допомогою традиційних тестів на паперових носіях. У спеціально сконструйованих для комп'ютерного застосування тестах використовуються інші способи презентації завдання, надання відповідей та нарахування балів [14, с. 337-338].

Діагностична інформація, отримана за допомогою проаналізованих методів, в кінцевому підсумку використовується для прогнозування розвитку обдарованості. Проте, за Д.Сімонтоном, прогнозування розвитку обдарованості ускладнюється тим, що обдарованість є результатом специфічного поєднання багатьох властивостей. Саме тому обдарованість не розподіляється у популяції за законом нормального розподілу. Такий розподіл спостерігається, якби обдарованість залежала від якоїсь однієї риси. Проте розподіл обдарованості у популяції несиметричний, зміщений у бік низьких показників. Тобто низьких показників багато, а високих мало, причому з ростом показників кількість спостережень різко зменшується. Саме таким є міжіндивідуальний розподіл творчих досягнень [12, с. 312-316].

Ідентифікувати, а тим більше апроксимувати на майбутнє це не до кінця вивчене, часто індивідуально унікальне поєднання, дуже непросто. Як зазначає Д.Сімонтон, валідність діагностики знижується, навіть якщо кожний компонент надійно оцінений [12, с. 316].

Чим вищий рівень розвитку обдарованості, тим складнішою та більш тонко організованою є її психологічна структура, де кожна струна має звучати в унісон з іншими. Отже, завдання ідентифікації та прогнозу ускладнюється, що пояснює, чому вдається передбачити вищі за середні та високі, але не видатні досягнення у будь-якій сфері.

Багатомірна модель обдарованості передбачає, що, принаймні в теорії, розвиток обдарованості може початись з будь-якого її компоненту, отже, є вкрай багатоваріантним. Але обдарованість не проявиться, доки останній її компонент не почне розвиток. Тому форми обдарованості, що вимагають поєднання багатьох психічних властивостей, проявляються відносно пізно [12, с. 317].

З даної моделі також випливає, що обдарованість дітей та підлітків є нестійкою та з часом кардинально змінюватиметься. Коли нові компоненти почнуть свій розвиток, дитина може проявити велику схильність до деяких пев'язаних сфер досягнень. Наприклад, можна почати з гри на піаніно, перейти до написання музики, а закінчити диригуванням. З іншого боку, дехто з часом може втратити свою обдарованість. Багатообіцяюча дитина може стати пересічним підлітком [12, с. 317].

За Д.Сімонтоном, наявні дві форми втрати обдарованості: відносна та абсолютна. За відносної форми індивід переміщується на нижче місце за обдарованістю у тій же когорті. Це відбувається тому, що інші мають траєкторії розвитку з пізнішим початком, але швидшим рухом. Таким чином, особи з пізнім визріванням обдарованості можуть обігнати вундеркіндів. За абсо-

лютної втрати обдарованості поява деяких характеристик руйнує подальший розвиток потенціалу (наприклад, збільшення ваги у гімнаста, початок психічного захворювання у науковця). На жаль, початкова обдарованість втрачається остаточно [12, с. 317].

Отже, розвиток обдарованості може відбуватись різним чином у різних людей. Двоє дорослих з однаковою формою та рівнем обдарованості можуть мати вкрай відмінні вихідні умови та траєкторію розвитку, а двоє дорослих з кардинально різними формами обдарованості у дитинстві могли починати розвиток у дуже схожий спосіб. Чим більш багатомірною є структура обдарованості, тим більш гетерогенними є профілі її розвитку [12, с. 318].

Крім того, чим складнішою є структура обдарованості, тим імовірніше, що для становлення всіх її компонентів потрібен буде значний час. Таким чином, прості форми обдарованості можуть сформуватись у дитинстві або у ранньому підлітковому віці, складні ж форми даного явища проявляються лише з пізнього підліткового до раннього дорослого віку [12, с. 318].

**Висновки.** Попри те, що тести здібностей та переліки для експертної оцінки проявів обдарованості є найбільш надійними та валідними методами дослідження обдарованості, їх діагностичний та прогностичний потенціал значною мірою не задовольняє як науковців, так і практиків. Перспективи покращання ідентифікації обдарованості пов'язують із якісними методами, динамічним оцінюванням, комп'ютерною психодіагностикою. Проте потенціал цих методів у психодіагностиці обдарованості ще не використаний, розробка відповідних методик вимагає великих дослідницьких зусиль, що є перспективою для подальших досліджень.

#### Література

1. Анастаси А. Психологическое тестирование / А.Анастаси, С.Урбина. - СПб. : Питер, 2002. - 688 с.
2. Burke J.P. Scale for rating behavioral characteristics of superiors students: An investigation of factor structure / J.P.Burke, C.E.Haworth, W.B.Ware // The Journal of special education. - 1982. - Vol. 16, № 4. - P. 477-485.
3. Chan D. W. Identifying gifted and talented students in Hong Kong / D.W.Chan // Roeper Review. - 2000. - Vol. 22, № 2. - P. 40-51.
4. Dawson V. L. In search of the wild bohemian: Challenges in the identification of the creatively gifted / V.L.Dawson // Roeper Review. - 1997. - Vol. 19, № 3. - P. 91-102.
5. Kanevsky L. Dynamic assessment of gifted students / K.A.Heller, F.J.Monks, R.J.Sternberg, R.F.Subotnik // International handbook of giftedness and talent. - Amsterdam - Boston - London - New York - Oxford - Paris - San Diego - San Francisco - Singapore - Sydney - Tokyo, 2002. - P. 283-295.
6. Pfeiffer S.I. Gifted identification beyond the IQ test: rating scales and other assessment procedures / S.I.Pfeiffer, S.Blei // Handbook of giftedness in children. - New York, 2008. - P. 177-198.
7. Pierce R. Development of an Identification Procedure for a Large Urban School Corporation: Identifying Culturally Diverse and Academically Gifted Elementary Students / R.Pierce, C.Adams, N.Speirs, L.Kristie, J.Cassady, F.Dixon, T.Cross // Roeper Review. - 2007. - Vol. 29, № 2. - P. 30-40.

8. Renzulli J. S. Teacher nominations / B. Kerr // Encyclopedia of giftedness, creativity, and talent. - Thousand Oaks, 2009. - P. 878-880.
9. Renzulli J.S. Teacher rating scales / B.Kerr // Encyclopedia of giftedness, creativity, and talent. - Thousand Oaks, 2009. - P. 880-881.
10. Robinson N.M. In Defense of a Psychometric Approach to the Definition of Academic Giftedness / R.J.Sternberg, J.E.Davidson // Conceptions of Giftedness. - Cambridge - New York - Melbourne - Madrid - Cape Town - Singapore - Sao Paulo. - 2005. - P. 280-294.
11. Silverman L.K. The measurement of giftedness / K.A.Heller, F.J.Monks, R.J.Sternberg, R.F.Subotnik // International handbook of giftedness and talent. - Amsterdam - Boston - London - New York - Oxford - Paris - San Diego - San Francisco - Singapore - Sydney - Tokyo. -2002. - P. 947-970.
12. Simonton D.K. Genetics of giftedness. The implications of an emergenic-epigenetic model / R.J.Sternberg, J.E.Davidson // Conceptions of Giftedness. - Cambridge - New York - Melbourne - Madrid - Cape Town - Singapore - Sao Paulo. - 2005. - P. 312-326.
13. Trost G. Prediction of excellence in school, higher education, and work / K.A.Heller, F.J.Monks, R.J.Sternberg, R.F.Subotnik // International handbook of giftedness and talent. - Amsterdam - Boston - London - New York - Oxford - Paris - San Diego - San Francisco - Singapore - Sydney - Tokyo. - 2002. - P. 317-327.
14. Zenisky A.L., Sireci S.G. Technological Innovations in Large-Scale Assessment / A.L.Zenisky, S.G.Sireci // Applied Measurement in Education. - 2002. - Vol. 15, № 4. - P. 337-362.

*Автор анализирует диагностические и прогностические возможности методов психодиагностики одаренности. В частности, в статье рассматриваются преимущества и ограничения тестов способностей, рейтинговых шкал, качественных методов, динамического оценивания, компьютерной диагностики. Обсуждаются также трудности прогнозирования развития одаренности.*

**Ключевые слова:** одаренность, психологическая диагностика, методы.

*The author analyzes diagnostic and prognostic characteristics of giftedness identification methods. In particular, the article looks into advantages and limitations of aptitude tests, rating scales, qualitative methods, dynamic assessment, informational technologies. The author also discusses limitations of giftedness development prediction.*

**Keywords:** giftedness, psychological diagnosis, assessment methods.